

Михайленко О. В., кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна

e-mail: olmi203@ukr.net

Хільченко І. Ю., магістрант кафедри обліку та аудиту, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна

e-mail: khilchenkoirina96@gmail.com

Аграрний сектор України: сучасний стан, проблеми та перспективи реформування галузі

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан, проблеми та перспективи реформування аграрного сектору України, розглянуто основні результати діяльності, проаналізовано ряд негативних тенденцій, які перешкоджають ефективній діяльності аграрних підприємств, а саме: складність прогнозів ціни на паливо, інфляція, недосконала нормативно-законодавча база, нестабільна політична ситуація, корупція. Обґрунтовано позиції щодо перспективних напрямів розвитку агропродовольчого ринку, а саме: впровадження ринку землі, ліквідація «тіньового» ринку зерна, покращення логістики, розвиток органічного виробництва.

Ключові слова: розвиток аграрного сектору; основні ринки збуту; обсяг аграрного експорту; ринок землі; експортні потоки.

Mykhailenko Olga, Ph.D., Associate Professor at the Department of Accounting and Audit, National University of Food Technology, Kyiv, Ukraine

Khilchenko Iryna, Master Degree Holder, National University of Food Technology, Kyiv, Ukraine

Agricultural Sector of Ukraine: the Modern State, Problems and Prospects of Reform in the Field

Abstract. The modern state and the prospects of developing the agrarian sector of Ukraine are considered in the article, the basic results of activity are considered, the row of negative tendencies that prevent to effective activity of agrarian enterprises is analysed, namely: the quality of human resources in the countryside, unpredictability in the price of fuel, inflation, an imperfect regulatory and legislative framework, political instability, and corruption. Positions are reasonable in relation to the prospective directions of the development of agriculture, namely: land market implementation, liquidation of the "shadow" grain market, improvement of logistics, and the development of organic production.

Purpose. Agriculture has been historically one of the main sectors of the Ukrainian economy. Considered for centuries as a "bread basket of Europe," Ukraine today possesses arable land which equals 30% of the arable land of the European Union and 2.1% of the global arable land. But it has always been about quality, not quantity: Ukraine accounts for about 25% of the world most fertile black soil, which makes our country unique in terms of agricultural potential.

Results. The priority directions of innovative development of the agrarian sector are:

- increasing crop yields by using more efficient and effective technologies;
- reducing costs for the use of precision agricultural technology;
- investing in additional production;
- changing the process and depth of processing, shifting from export of agricultural products to the export of food products;
- passing the necessary certification procedures to enter new markets;
- improving the marketing of Ukrainian products.
- creating and introducing into production highly productive varieties and hybrids of agricultural crops, new breeds of animals and poultry;
- stimulating agro-ecological activity, developing alternative organic farming;
- training high-quality professional staff.

Conclusions. The Ukrainian agricultural sector has enormous potential and prerequisites for further growth, but there are problems and issues. Solving these problems will bring the level of agribusiness to the highest in the world. The approach to problem solving is complex: it requires solutions to problems both at the state level and at the level of agricultural producers.

Agro-industrial production, as one of the main components of the Ukrainian economy, provides 15-20% of GDP in a stable way, despite all the existing problems in the industry. Therefore, the development of the agrarian sector is a significant area for the growth of the national economy as a whole and a means of solving various socio-economic and global challenges, especially when the country's economy is at the stage of overcoming the economic downturn.

Keywords: development agrarian to the sector; basic markets of sale; volume of agrarian export; land market; export flows.

JEL Classification: I 38.

Постановка проблеми. Сільське господарство історично є однією з основних галузей української економіки. Аграрний сектор України тісно пов'язаний з ресурсами, природними умовами, кваліфікованими спеціалістами та технічними можливостями.

Україна має 42,2 млн гектар сільськогосподарських земель, що складають 70% загальної площі країни. З них 32,5 млн га – рілля (76% сільськогосподарських угідь), 7,8 млн га – пасовища (19%), 0,9 млн га – багаторічні насадження (2%).

Більше 67 мільйонів тон зернових було зібрано за 2018 рік. Проте середні врожаї в Україні все ще є нижчими, ніж у Європейському Союзі через недостатність застосування добрив і засобів захисту рослин та відсутність сучасного обладнання на полях.

Україну розглядають як «хлібний кошик Європи», яка на сьогодні має площу орних земель, що дорівнює 30% орних земель Європейського Союзу і 2,1% світового орного земельного банку. Але це завжди було не про кількість, а про якість: на Україну припадає близько 25% найбільш родючих у світі чорноземів, які робить нашу країну унікальною з точки зору сільськогосподарського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наука постійно відстежує стан агропромислового виробництва, вносить пропозиції щодо поліпшення ситуації та обґрунтовує напрями його подальшого розвитку.

Різні аспекти тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні й світі висвітлюється в роботах вітчизняних вчених, зокрема, Я. В. Бойко, В. Галушко, які довели нагальну необхідність переходу сільського господарства України на фермерсько-кооперативний шлях розвитку, запровадження інституційних обмежень розвитку аграрних і агропромислових холдингів [11]; В. М. Нелепа – оцінка рівня, структури і можливостей експорту продукції агропродовольчого комплексу України порівняно з країнами, що мають найвищі у світі обсяги експорту цієї продукції [12]; Л. В. Молдаван – тенденції розвитку організаційно-правових форм господарювання на селі у світі та Україні [13].

Значну увагу вирішенню багатьох проблем АПК приділили у своїх наукових працях В. Геєць, М. Дем'яненко, В. Кропивко, В. Зіновчук, П. Саблук, О. Шкільов та інші вчені.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є дослідження сучасного стану агропромислового комплексу України, визначення проблем та перспектив реформування галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор є основним джерелом припливу іноземної валюти в Україну. У 2018 році експорт сільськогосподарської продукції сформував 28% надходжень в іноземній валюті.

Ринок сільськогосподарських земель в Україні відсутній. Продаж і придбання земель сільськогосподарського призначення заборонено

законом. Отже, оренда сільськогосподарських земель від приватних власників або держави є єдиним шляхом побудувати в Україні сільськогосподарське підприємство [1].

Рослинництво є основою сільського господарства України, особливо – виробництво зернових та рослинної олії. У 2018 році на сільськогосподарське виробництво рослинництва припадало 72% сільськогосподарської продукції, відповідно на тваринництво – 28%. Крім сільськогосподарських культур, Україна спеціалізується на виробництві цукру, птиці та яєць. Виробництво цих виробів перевищує внутрішній попит та орієнтовано на експорт.

Природно, що у 2018 році Україна стала найбільшим експортером соняшникової олії у світі, другим за розміром експортером зерна, четвертою у експорті кукурудзи і ячменю, сьомим постачальником птиці і експортером меду, а також одним з найбільшим виробником яєць. У загальному підсумку у 2018 році України експортувала аграрну продукцію у 190 країн світу. В експортних потоках переважають Азія, ЄС та Африка, які складають 89% експорту. У 2018 році Індія, Нідерланди, Єгипет, Іспанія і Китай були країнами-лідерами, які придбали українську харчову продукцію на понад 1 млрд доларів [2].

Всесвітнє споживання соняшникової олії зростає, а українські виробники отримують визнання бренду у світі. Ринок м'яса в Україні розвивається повільніше, ніж ринки інших сільськогосподарських продуктів.

У 2012-2018 рр. виробництво яловичини в Україні скоротилося на 2,5%. Чисельність худоби зменшилась з 4,8 млн на початок 2012 року до 3,7 млн на кінець 2018 року.

У 2012-2018 рр. виробництво свинини зменшилось на 3,8%. Відхилення виробництва свинини пояснюється зростанням цін на свинину та зниженням наявного доходу споживачів.

Птахівництво є найбільш ефективним підсектором тваринництва як з точки зору внутрішнього споживання, так і з точки зору експорту. У 2012-2018 рр. виробництво птиці зросло на 3,4%, а експорт зріс на 8,4%, досягаючи 274 тис. тонн на рік.

Підприємства, які вирощують птахів, мають конкурентні переваги над іншими виробниками м'яса через низьку інтенсивність кормів птиці. Великими перевагами у птахівництві є: значні інвестиції в модернізацію та нові потужності, а також впровадження передових технологій виробництва.

Агропромисловий комплекс України має значний потенціал та великі можливості для зростання. Україна має сприятливий клімат для великомасштабного сільського господарства, багатих сільськогосподарських ґрунтів і доступ до рясних земельних і водних ресурсів [3].

Чорнозем – ґрунт, який містить дуже високий відсоток гумусу (від 3% до 15%) фосфорних кислот, фосфору та аміаку, що займає 41% загальної площі України і навіть більше її площі землі

сільськогосподарського призначення (54%), орної землі (58%). У всьому світі існують лише два чорноземних пояси: один з них розширюється з північно-східної України до Росії, а інший – у канадських преріях.

Щоб повною мірою реалізувати свій потенціал у сільському господарстві, Україні необхідно вирішити ряд важливих питань:

1. Болючим питанням для України є освітній рівень знань у сільській місцевості. Аналіз рівня освіти сільськогосподарських працівників показав невисоку частку кваліфікованих фахівців, здатних вирішувати складні виробничі питання та моменти в процесі виробництва. Близько 52% зайнятих працівників у сільському господарстві – це люди без спеціальної підготовки, і лише 13,7% складають працівники з вищою освітою.

Сьогодні 40% українських сільськогосподарських підприємств мають проблеми з персоналом, лише 15% компаній повністю забезпечені кваліфікованою робочою силою.

Проблема полягає не у відсутності спеціалізованих навчальних закладів, а в ставленні до вищої освіти зокрема. Частина сільської молоді не бачить необхідності отримувати освіту, а інша частина молоді, яка має освіту, або залишається жити в місті, або після роботи на сільськогосподарських підприємствах, розчаровуються в умовах праці і зарплати і їде працювати в місто не за спеціальністю.

У 2018 році близько 3 мільйонів українців працювали в сільському господарстві, або 17% від загальної кількості робочої сили. У 2018 році сільськогосподарські компанії в Україні сплачували працівникам сільського господарства в середньому 8200 гривень на місяць. Водночас, можемо сказати, що робота у сільськогосподарських компаніях часто є сезонною, тому люди в не сезон вимушені шукати роботу в інших галузях [6].

Сезонність виробництва також впливає на рівномірність надходження готової продукції, а відповідно і на доходи протягом певних періодів.

Можемо зазначити, що сільськогосподарські підприємства функціонують в умовах невизначеності та ризику, тому що економічний процес виробництва взаємопов'язаний з біологічними процесами, які відбуваються в абсолютно різних кліматичних умовах, що унеможлиблює вплив людини на процес виробництва і значно впливає на результати господарської діяльності. Саме невизначеність та підвищена ризикованість сільського господарства України перешкоджають інвестиційним проектам та іноземним інвесторам. Також однією з болючих проблем для агропромислових підприємств є складність прогнозів ціни на паливо через те, що витрати на паливо у виробничому процесі є одним з основних компонентів витрат, можна сказати, що для підприємств спрогнозувати витрати на паливо на

конкретний період практично нереально, і це змушує підприємства знову ризикувати [7].

Сільське господарство в Україні стає все більш інтенсивним, використання добрив і пестицидів в Україні поліпшується протягом останніх 10 років. Однак українські сільгоспвиробники використовують у 2-3 рази менше добрив і в 1,5-2 рази менше пестицидів на гектар, ніж їхні колеги в Європі, США, Канаді, Індії та Китаї.

Основними причинами невикористання добрив і пестицидів є неможливість купити землю сільськогосподарського призначення (отже, небажання інвестувати в продуктивність землі вище необхідного мінімуму), обмежений доступ до капіталу і нижчий рівень інтенсивності сільського господарства в Україні порівняно з іншими державами [8].

Також серед проблем, які перешкоджають розвитку агробізнесу в Україні та знижують інвестиційну привабливість агропромислового комплексу, є: інфляція, недосконала нормативно-законодавча база, нестабільна політична ситуація, корупція.

Основними перспективами реформування галузі є:

1. Впровадження ринку землі є найважливішою частиною та зобов'язанням України в рамках Меморандуму економічної та фінансової політики з МВФ. Реформа ринку землі необхідна для забезпечення необмеженого обігу сільськогосподарських земель. Впровадження ринку землі значно зміцнить баланс сільськогосподарських компаній, дозволити їм залучити фінансування від банків, що використовують землю як заставу. Власність на землю, на відміну від оренди, також створить додатковий стимул для аграрних компаній інвестувати в поліпшення продуктивності землі, включаючи інвестиції в іригаційні системи, і перекласти їх фокус на більш довгострокове планування.

Згідно з аналізом Світового банку впровадження ринку землі сприятиме додатковому зростанню ВВП на 0,5-1,5%.

2. Повний кадастр і реєстр з повною і достовірною інформацією мають вирішальне значення для функціонування ринку сільськогосподарських земель, включаючи запобігання шахрайству.

3. Ліквідація «тіньового» ринку зерна. Агросектор був однією з ланок економічного зростання України за останні роки, що становить близько 12% ВВП країни. Однак, на економіку може вплинути збільшення тіньових схем. За даними Американської торгової палати така торгівля становить близько 40% всіх ринкових операцій з Росією. Операції з експорту зерна, нафти та інших культур, коли значна частка валютних надходжень не повертається в Україну. Загальна сума неповернених валютних надходжень за 2016-2018 рр. оцінюється на рівні 3-3,5 мільярдів доларів.

Такі тіньові схеми негативно впливають як на державний бюджет України, так і на підприємців аграрного ринку, відповідно, наявна ситуація вимагає

підвищення прозорості та функції моніторингу Державної фіскальної служби та прийняття змін до Податкового кодексу України. Транснаціональні компанії, що діють в Україні, пропонують:

а) запровадити спеціальний механізм оподаткування ПДВ на такі стратегічні продукти, як зерно і нафта;

б) передбачити обов'язкову попередню реєстрацію суб'єкта господарювання - платника ПДВ, що планує протягом наступних 30 днів продаж значних обсягів такої продукції.

4. Покращення логістики. За останні 10 років збільшився обсяг експорту основних культур у 10 разів. При цьому логістичні показники, наявність і якість його фізичної інфраструктура, включаючи транспортування та зберігання, залишається неадекватною.

Передбачалося навіть зниження портових зборів на 20%, починаючи з 1 січня 2018 року, але цього не сталося, і в кінцевому результаті, витрати на логістику в Україні все ще вище на 30-40% порівняно з аналогічними показниками у Франції, Німеччині та США.

Основними транспортними зв'язками в межах України є залізничні та автомобільні дороги. Річкові перевезення менш популярний спосіб перевезення, але зберігає величезний потенціал. У 2018 році майже 70 млн тонн сільськогосподарських вантажів було транспортовано в межах України.

Україна може перевозити понад 40 млн тонн зернових та олійних культур щорічно через 13 морських портів сучасні. Понад 60% обсягів перевезень зосереджено в Одеській області (Одеса, Іллічівськ, і порти Южного).

Розробка нової методології портових зборів разом з лібералізацією інших портових послуг, запровадження прозорих державних інвестицій в інфраструктуру морських портів та забезпечення сталості приватних інвестицій, значно підвищить конкурентоспроможність аграрної логістики в Україні.

5. Приватизація державних компаній та власності в аграрному секторі значно підвищить конкуренцію та дасть змогу залучити нові інвестиції.

6. Концепція державних іригаційних систем. Протягом останніх років спостерігається тенденція до високого рівня температури влітку в південних регіонах країни, що зумовлює зменшення врожайності. Для збільшення врожайності у даних умовах необхідні значні інвестиції в іригаційні системи.

Для реалізації повного потенціалу врожайності в Україні в найближчі роки необхідно інвестувати 2-4 млрд доларів. Це дозволить потенційно отримати на 20 млн тонн зерна на рік більше.

7. Розширення асортименту експорту продукції сільськогосподарства. Зокрема, у країнах Азії існує потреба розширити перелік конкретних продуктів (горох, пшениця і ріпак), що можуть бути продані на ці ринки українськими виробниками.

8. Вирішення старих проблем стосовно відшкодування ПДВ. Майже всі українські аграрії

визнають значне удосконалення існуючого механізму відшкодування ПДВ. При цьому деякі з них не можуть повернути «старі суми» ПДВ, заявлені до 1 січня 2016 року.

9. Розвиток органічного виробництва. Україна є найбільшим виробником органічної сільськогосподарської продукції у Східній Європі. Крім того, органічний експорт до ЄС пропонує більш високу цінову політику та стабільне джерело додаткового доходу для органічних виробників. Органічне землеробство створює умови для екологічно безпечного землекористування шляхом збереження і відновлення родючості ґрунтів, подолання негативних наслідків економічної діяльності у природному середовищі.

10. Значну роль у реформуванні аграрного сектору відіграє інноваційна діяльність [9]. Пріоритетними напрямками інноваційного розвитку аграрного сектора є:

– збільшення врожайності сільськогосподарських культур шляхом використання більш ефективних добрив та модернізованої техніки;

– зменшення витрат шляхом застосування високоточної техніки сільськогосподарства;

– інвестування в додаткові обсяги виробництва;

– зміна процесу та глибини переробки, перехід від експорту сільськогосподарської продукції до експорту продовольчих товарів;

– проходження необхідних процедур сертифікації для виходу на нові ринки;

– покращення маркетингу української продукції.

– створення та впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових порід тварин та птиці;

– стимулювання агроекологічної діяльності, зокрема розвитку альтернативного органічного агропромисловства;

– навчання високоосвічених професійних кадрів [10].

У 2019 році очікується, що Україна експортуватиме 18 млн тонн пшениці, 4,3 млн тонн ячменю і 18 млн тонн кукурудзи. Понад 50% українського експорту зерна йде на Близький Схід і Африку.

Висновки. Сектор агропромислового виробництва України має величезний потенціал та передумови для подальшого зростання. Вирішення проблем галузі дасть змогу вивести рівень АПК на найвищі позиції у світі. Підхід до вирішення проблем має бути комплексним: як на державному рівні, так і на рівні сільськогосподарських виробників. Агропромислове виробництво, як одне з основних ланок економіки України, стабільно забезпечує 15-20% ВВП на рік, тому розвиток аграрної сфери є вагомим стимулятором зростання національної економіки в цілому та засобом вирішення різноманітних соціально-економічних та глобальних викликів.

Література:

1. Климаш Н. І. Стан та особливості розвитку аграрного сектора економіки в сучасних умовах. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2014. №1. С. 71-79.
2. Гришова І. Ю. Трансформація галузевої структури підприємств аграрної економіки України. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2015. №2. С. 14-18.
3. Рябоконт В. П. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 56–65.
4. Окрепка М.Є. Розвиток сільськогосподарського виробництва і проблеми його інвестування. *Вісник Запор. нац. ун-ту. Економічні науки*. 2010. № 4(8). С. 176–180.
5. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 49.
6. Дудар В. Інтеграція аграрного сектору економіки України з Європейський Союзом у контексті функціонування зони вільної торгівлі. *Вісник ТНЕУ*. 2015. № 2. С. 7-17.
7. Зінчук Т. О. Проблеми адаптації аграрного сектору економіки до умов Угоди про зону вільної торгівлі Україна - ЄС. *Економіка АПК : міжнар. наук.-вироб. журнал*. 2015. № 5. С. 79-87.
8. Основні показники зовнішньої торгівлі України: веб-сайт. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення: 23.04.2019).
9. Петренко К. В., Давидович А. Є. Аналіз розвитку агропродовольчого сектору України. Актуальні проблеми економіки і управління. *НТУУ «КПІ»*. 2017. Вип. № 11.
10. Стратегія розвитку аграрного сектору на період до 2020 року: веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 01.04.2019).
11. Економіка світового сільського господарства / за ред. В.П. Галушко, В.К. Берегового. Київ: ЗАТ «Нічлава», 2011. 1000 с.
12. Нелеп В.М. Перспективи експорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України. *Економіка АПК*. 2014. №3. С.72-78.
13. Молдаван Л.В. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія. Київ : Інститут економіки та прогнозування, 2012. 108 с.

References:

1. Klymash N. I., & Bliashuk, S. H. (2014) Status and peculiarities of the agrarian sector development in the modern conditions. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, 1, 71-79. Retrieved from <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18097/1/Agrarniy.pdf>
2. Hryshova, I. Yu. (2015). Transformation of the sectoral structure of enterprises of the agrarian economy of Ukraine. *Naukovi pratsi Poltavs'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, 2 (11), 14–18.
3. Riabokon, V. P. & Rarok, L. A. (2016). Development of social infrastructure of rural territories. *Ekonomika APK*, 4, 56-65.
4. Okrepka, M. Y. Development of agricultural production and problems of its investment. Zaporizha: *Visnyk of Zaporizha National University*, pp. 176–180.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2004). Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy (Act No. 1877-IV, June 24).
6. Dudar, V. (2015). Intehratsiia ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy z Yevropeyskym Soiuzom u konteksti funktsionuvannia zony vilnoi torhivli [Integration of the agrarian sector of Ukrainian economy with the European Union in the context of the functioning of the Free Trade Area]. *Visnyk TNEU. – Bulletin of Ternopil National Economic University*, 2, 7-17.
7. Zinchuk, T. O. (2015). Problemy adaptatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky do umov Uhody pro zonu vilnoi torhivli Ukraina-EU [Problems of adaptation of the agrarian sector of the economy to the terms of the EU-Ukraine Free Trade Agreement]. *Ekonomika APK : mizhnar. nauk.-vyrob. zhurn. – Economic AIC*, 5, 79-87.
8. Osnovni pokaznyky zovnishnoi torhivli Ukrainy [Basic indicators of Ukrainian Foreign Trade]. Retrieved from http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini.
9. Petrenko, K. V. (2017). Analiz rozvytku ahrarnodovolchoho sektoru Ukrainy [The analysis of development of the agro-food sector of Ukraine]. *Actual problems of economics and management*. Kyiv : NTUU "KPI".
10. *Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektoru na period do 2020 roku [Strategy for the development of the agrarian sector up to 2020]*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.
11. The economy of world agriculture: the submarine. ; for ed.: VP Galushko, V.K. Coastal - K.: JSC "Nichlava", 2011.
12. Nelep, V. M. (2014). Prospects for export of agricultural products and food industry of Ukraine. *Economy of agroindustrial complex*, 3, 72-78.
13. Moldavan, L. V., Shubravska, O. V., Paskhaver B. Y. (2012). Innovative transformations of the agrarian sector of economy. In-t ekon. and predicting.

